

Ma'rufjon INATULLAYEV,

Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on shahar 9-umumiy o'rta ta'lim maktabi musiqa fani o'qituvchisi

E-mail: maruffjoninatullayev1995@gmail.com

Tel.: (97) 922 18 95

NavDPI "San'atshunoslik" kafedrasida san'atshunoslik fanlari nomzodi dotsent professor S.Boltazoda taqrizi asosida

PROPER ORGANIZATION OF MUSIC LESSONS FOR PRIMARY CLASS STUDENTS OF SPECIAL BOARDING SCHOOLS FOR BLIND CHILDREN

Annotation

In this article, brief decisions and recommendations are offered on the effective and correct organization of music lessons for elementary school students in special boarding schools for blind children. In music classes, students learn the basic skills and competencies needed to understand its fundamentals, learn to apply music, and develop in this field. These lessons help young students understand the art of music, develop creative ideas, conduct creative activities, and express their personal musical ideas.

Key words: Braille, typhlopedagogy, typhlometron, typhlotyuner, solfeggio, harmony, polyphony, chorus, orchestra.

ПРАВИЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ УРОКОВ МУЗЫКИ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ СПЕЦИАЛЬНЫХ ШКОЛ-ИНТЕРНАТОВ ДЛЯ СЛЕПЫХ ДЕТЕЙ

Аннотация

В данной статье предложены краткие решения и рекомендации по эффективной и правильной организации уроков музыки для учащихся младших классов в специальных школах-интернатах для слепых детей. На занятиях музыкой учащиеся приобретают базовые навыки и компетенции, необходимые для понимания ее основ, учатся применять музыку и развиваются в этой области. Эти уроки помогают юным ученикам понять музыкальное искусство, развивать творческие идеи, вести творческую деятельность и выражать свои личные музыкальные идеи.

Ключевые слова: Шрифт брайля, тифлопедагогика, тифлометроном, тифлотюнер, сольфеджио, гармония, полифония, хор, оркестр.

KO'ZI OJIZ BOLALAR MAXSUS MAKTAB INTERNATLARINING BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIGA MUSIQA DARSLARINI TO'G'RI TASHKIL ETISH

Аннотация

Ushbu maqolada, ko'zi ojiz bolalar uchun maxsus maktab internatlarida boshlang'ich sinf o'quvchilariga musiqa darslarini samarali va to'g'ri tashkil etish bo'yicha qisqacha qarorlar va tavsiyalar taklif etiladi. O'quvchilar musiqa darslarida uning asosiy omillarini tushunish, musiqa qo'llashni o'rganish, mazkur sohada rivojlanish uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalar va malakalarni o'rganishadi. Bu darslar yosh o'quvchilarga musiqa san'atini tushunish, ijodiy fikrlarni rivojlantirish, ijodiy faoliyatlarini olib borish va o'zining shaxsiy musiqa g'oyalari ifodalashadi.

Kalit so'zlar: Brayl, tiflopedagogika, tiflometronom, tiflotyuner, solfedji, garmoniya, polifoniya, xor, orkestr.

Kirish. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi "Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir" [1] mazmunidagi fikrlari ko'zi ojiz yoshlarni ham musiqa san'atiga jalb qilish, kitobxonlik madaniyatini oshirish, hududlarda ulug' san'atkorlarimiz nomi bilan ataladigan ijodiy maktab va markazlar tashkil etish yuzasidan amaliy ko'rsatma sifatida ko'zi ojiz, yuksak iste'dodli yoshlar qatlamini har tomonlama qo'llab-quvvatlash bo'yicha g'amxo'rlikdir [2].

Biroq ularning noyob iste'dodlarini muvofiqlashtirib ro'yobga chiqarishda haqiqiy tayanch va suyanch bo'lishi zarur bo'lgan ijodiy uyushmalarimiz va idoralarimizning o'rni va ta'siri yetarlicha sezilmayapti. Ijodiy tashkilotlarimiz shiddat bilan o'zgarayotgan zamonga hamqadam bo'lib yashash, o'z faoliyatini samarali tashkil etishda davr talablaridan orqada qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 22-iyulda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 11-sentabrda ma'qullangan O'RQ-641, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi" qonunining [3] 8, 38, 40-moddalari asosida bugungi kunda ko'zi ojiz bolalar ta'lim-tarbiyasiga davlatimiz tomonidan katta e'tibor va imkoniyatlar berilmoqda. Shuningdek, bu qonunning "8-moddasida qayd etilgan "Nogironligi bo'lgan bolalarning rivojlanayotgan qobiliyatini va o'z individualligini saqlab qolish huquqi..."dan kelib chiqib nogironligi bo'lgan bolalarni har tomonlama va uyg'un rivojlantirish, ularning ijtimoiy faolligini oshirish, mehnatga bo'lgan qiziqishiga ko'maklashish, ta'limga, ilm-fanga, texnikaga, san'at va sportga jalb etish maqsadida nogironligi bo'lgan bolalar manfaatlarini, ularga nisbatan bajariladigan barcha harakatlarda ustuvorlik yaqqol seziladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tiflopedagogika (yun. typhlos ko'r va pedagogika) — defektologiyaning ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarni o'qitish, tarbiyalash hamda ularni mehnatga tayyorlash masalalarini ishlab chiquvchi sohasi. Bolalarning aqliy va jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishni, umumiy o'rta ma'lumotga ega bo'lishlarini, hayot va mehnatga tayyorlashni maqsad qilib qo'yadi. Tiflopedagogika ko'r va zaif ko'ruvchi bolalar uchun ta'limni takomillashtirish yo'llarini, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish metodlarini, maxsus maktab hamda maktabgacha muassasalar tuzilmasini, ularning ta'lim-tarbiyasining tashkiliy shakllarini ishlab chiqadi. Tiflopedagogikaning eng muhim vazifasi bolalarda saqlanib qolgan ko'rish imkoniyatlaridan o'qish jarayonida to'g'ri foydalanish va uni rivojlantirish, ko'rish imkoniyatlarini saqlash uchun sharoit vujudga keltirish, ta'limning texnika vositalarini qo'llashdan iborat.

Tiflopedagogika umumiy va maxsus pedadagogika, psixologiya, fiziologik optika, oftalmologiya, pediatriya, maktab gigiyenasi, oliy nerv faoliyati fiziologiyasi, tilshunoslik, tiflotexnika fani ma'lumotlariga suyanadi. O'zbekistonda 2002/03 o'quv yili ko'rlar uchun 8 (1,4 ming o'quvchi), zaif ko'radigan bolalar uchun 3(0,6 ming o'quvchi) maktab ishladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Davlat organlari nogironligi bo'lgan shaxslarning har biri uchun mosroq bo'lgan tillarni, muloqot qilish usullari va vositalarini rivojlantirish, Brayl alifbosini, muqobil harflarni, nutq va og'zaki muomala ko'nikmalarini o'zlashtirish, shuningdek o'qituvchilarni va maktab xodimlarini inkluziv ta'lim masalalarida o'qitish, imo-ishora tilini va Brayl alifbosini biladigan nogironligi bo'lgan o'qituvchilarni ta'lim muassasalariga ishga joylashtirish yordamida nogironligi bo'lgan shaxslar uchun ko'makdosh bo'lgan loyihalar tahsinga sazovordir. Shu o'rinda "Ko'ngil ko'zi" loyihasi muallifi, Mass-media

fondi raisi o'rinbosari Saida Mirziyoyeva boshchiligidagi Respublikamiz bo'ylab 12 ta ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar, hamda ularda ta'lim olayotgan 3000 dan ziyod ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilarga barcha turdagi musiqa cholg'u asboblari, zarur o'quv anjomlari tuhfa etildi. Saida Mirziyoyeva o'zining telegramdagi kanalida "Ko'ngil ko'zi" loyihasi [4] doirasida Yangi yil bayrami arafasida "Sovg'alar karvoni" xayriya aksiyasi boshlanganligi haqida quyidagicha yozgan edi:

"Loyiha rahbari sifatida shuni aytamanki, endi har bir internat zamonaviy sport anjomlari, turli musiqa asboblari va Brayl alifbosida ko'plab chop etilgan bosma hamda audio kitoblarga ega bo'ladi. Umid qilamizki, Agentlikning ushbu aksiyasi sizning qalbingizga iliqlik olib kiradi, sizga Yangi yilning bayramona kayfiyatini tuhfa etadi va salomatligingizni mustahkamlashda, ko'zlagan maqsadlaringizni amalga oshirish va hayotda zafarlarga erishishingizda yordam beradi," - deydi Saida Mirziyoyeva. Ko'zi ojiz bolalar hayotida ilk bora amalga oshirilgan "Sovg'alar karvoni" xayriya aksiyasi bolajonlar qalbiga quvonch, ertangi kuniga ishonch shukuhini olib kirdiki, ularning qo'lida jarang sochayotgan bu cholg'ularning ovozi turli sahnalarda minnatdorlik hissi bilan yangramoqda. Qolaversa, ushbu loyiha tomonidan amalga oshirilgan ishlardan eng quvonarlisi shuki, ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi o'quvchilar shu yildan e'tiboran Bolalar musiqa va san'at maktablarida bepul o'qish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Buning natijasi o'laroq ayrim iqtidorli ko'zi ojiz o'quvchilar Respublika miqyosidagi hatto, xalqaro ko'rik-tanlovlarda ishtirok etib faxrli o'rinlarni egalladilar. Ularga cholg'u ijrochiligi va xonandalik sirlaridan saboq berayotgan bir guruh ko'zi ojiz va sog'lom ustozlarning xizmatlari tahsinga loyiqdir.

Biroq, bugungi kunda ya'ni ta'lim sohasiga kirib kelayotgan inovatsiyalashish jarayoni ilgari, o'zaro raqobatlashib ketayotgan bir paytda ko'zi ojizlar ta'limi, ayniqsa, musiqa yo'nalishi anchagina oqsab qolayotganligi sezilmoqda. Chunki, bir tomondan ko'zi ojiz o'quvchilarni Brayl nota tizimi orqali o'qitishda zarur qo'llanma va darsliklar, bo'lgan taqdirda ham o'quvchilarga mos kelmasligi, yetarli emasligi bo'lsa, ikkinchidan, ularga ustozlik qilayotgan pedagoglarning musiqa tiflopedagogikasidan bexabar ekanligi, ko'zi ojiz BMSM o'qituvchilarga o'z ustida ishlashlari va ijod qilishlari, zamonaviy dars mashg'ulotlarini olib borishlari uchun yetarli shart-sharoitning yo'qligi, jumladan, ularga yordamchi kotibalar ajratilmaganligi qator og'riqli nuqtalarni keltirib chiqarmoqda. Buning natijasida o'quvchilar qanchalik mohir ijrochi bo'lmasin, ular nota savodxonligidan, Solfedjio, Garmoniya, Polifoniya kabi fanlarni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Orkestr va Xorda ijro etish, shuningdek, unda dirijorlik qilish haqida esa aytmasa ham bo'ladi. Hozirda ko'zi ojiz o'quvchilar noyob esda saqlash tug'ma iste'dodiga tayanib, faqatgina an'anaviy ijrochilik yo'nalishida tahsil olishga majbur bo'lmoqdalar [5]. Ya'ni ular ko'proq tinglash orqali biror cholg'uni chalish yoki qo'shiq kuylashni o'rganmoqdalar. Qolgan yo'nalishlar esa ularga bir orzudek bo'lib qolmoqdaki, bu muammoning yechimini izlab topish zamon talabi darajasida muhim ahamiyatga egadir.

Ushbu muammoni hal etishda avvalo, ko'zi ojizlarning musiqiy savodxonligini shakllantirish maqsadida bizgacha mavjud manbaalardan foydalangan holda Brayl nota tizimiga asoslanib, nota savodi bo'yicha o'quv qo'llanma (Brayl nota alifbosi) yaratish maqsadga muvofiqdir. Mazkur o'quv qo'llanmada besh chiziqli nota yo'li asosida yoziladigan notalar va ularning cho'zimlari ifodasi, skripka, bas va boshqa kalitlar, intervallar, alteratsiya, dinamika, nota cho'zimini uzaytiruvchi, hamda nota yozuvini qisqartiruvchi, shuningdek, nota savodxonligiga oid barcha belgilar va alomatlar birgina yo'ldan iborat bo'lgan bo'rta nuqtalar ko'rinishida o'z aksini topishi ko'zda tutilgan. Ayrim noqulaylik tug'diruvchi belgilarni qayta ko'rib chiqish, moslashtirish, mavjud bo'lmaganlarini esa yaratish zarur bo'ladiki, bunday izlanishlar natijasi o'zidan keyingi joriy qilinadigan ko'plab darsliklarga keng yo'l ochib beradi. Bu esa kelajak avlodning bizdanda yuqori cho'qqilarga erishib, musiqa ilmining yetuk namoyondalari, buyuk san'at ustalari bo'lib yetishishlariga xizmat qiladi. [6]

Tahlil va natijalar. Dars musiqa tarbiyasi tizimida yetakchi omil hisoblanadi. Chunki, bolalar yalpi tarzda qamrab olinadi. Musiqa bolalarni aqliy hamda axloqiy rivojlanishida katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun musiqa darslari eng avvalo, tarbiya darsi deyiladi. Yangi dastur mazmunida dars o'tish uchun musiqa o'qituvchisi o'zining musiqiy va nazariy bilimlarni takomillashtirish lozim. Bugungi kunda musiqa insonni shakllanishida muhim rol o'ynaydi, uning hissiyoti va fiziologiyasiga aktiv ta'sir ko'rsatadi. Maktablarining asosiy vazifalaridan biri, o'quvchilarni fikrlash va uylashga o'rgatishdir. Bu vazifani amalga oshirishda musiqa darsi muhim ahamiyatga ega. Bunda o'qituvchi bolalarni ma'lum bir musiqa asari bilan tanishtirib uni ifodali, «jonli» qilib ijro etib, o'quvchilar diqqat e'tiborini asarga jalb etadi, ularning nutqini o'stirish, fikrlash qobiliyatini, dunyoqarashini kengaytiradi, emotsional his-tuyg'ulariga ham aktiv ta'sir etadi. Musiqa darslarining mazmunida faqatgina o'zlashtirish emas, balki o'quvchilar ongini vokalikka munosabatini rivojlantirish, estetik madaniyatini tarkib topirish va boshqa ichki his-tuyg'ularini shakllantirish nazarda tutiladi. O'quvchilarning darsga ijodiy tarzda yondashishi muhim ahamiyat kasb etadi va bir qancha vazifalarni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Musiqa boshqa san'at turlaridan o'zining ifoda vositalari, ya'ni «tili» bilan farq qiladi. Agar badiiy adabiyot so'z bilan tasviriy san'at ranglar bilan, raqs san'ati harakat bilan ifodalansa, musiqa esa mantiqiy tovushlarda vujudga kelgan ohang vositasida ifodalanadi. Yuqoridagi san'at turlarini ko'rish va eshitish orqali idrok etsak, musiqani faqatgina diqqat bilan tinglabgina ifoda etamiz. Shuning uchun ko'zi ojiz kishilardan ham yetuk musiqachilar yetishib chiqqan.

1) Musiqa aniq vaqt o'lchovi bilan bog'langan san'atdir. Shuning uchun, ijro etilayotgan musiqa tempiga sozlanib, uning har bir elementini diqqat bilan tinglamasak, asarni mukammal idrok etolmaymiz. Mumtoz asarni qayta-qayta tinglaganda uning yangi-yangi badiiy qirralarini his etamiz.

2) Musiqa bolalarga aktiv emotsional ta'sir ko'rsatadi, quvontiradi hamda ijodiy kechinmalar uyg'otadi. Yaxshi, mazmunli, qiziqarli musiqa darsidan bolalar xordiq chiqarib, badiiy ozuqa oladilar, quvnoq, xursand bo'lib chiqadilar. Xullas, musiqa darsi o'zining aktiv psixologik ta'siri bilan boshqa fanlardan farq qiladi.

Musiqa o'qitish metodikasi vazifalarini amalga oshirishda, musiqa mashg'ulotlarida o'qitishning unumli metodlaridan foydalanishga bog'liq. Yetuk olimlarimizning tadqiqotlarida maktab musiqa o'qituvchisining shaxsiyati va unga bo'lgan kasbiy talablar va bolalar munosabatini, xususiy metodlardan foydalanish jarayonida hal qilish lozimligini ilmiy asosda ta'riflab berganlar.

Unumli metod biror bir fanning amaliy va ijodiy ishlari mazmunini va mavzusini keng yoritib berish va mustahkamlashda, musiqa rahbari va bola faoliyatida o'zaro aloqadorligini va bolalarni bilish jarayonida izlanishga undovchi metoddir. Unumli metodlar o'qitish faoliyati va maqsadiga qarab to'rtga bo'linadi [1;180]:

Mashg'ulot (dars)larning musiqiy umumlashtiruvchi metodi.

O'tilajak mashg'ulot(darslar)ga oldindan «yugurib», bog'lab o'tish va ilgari o'tilganlarga qaytish metodi.

Mashg'ulot (dars)lar mazmunining emotsional dramaturgiyasi metodi.

Mashg'ulot (dars)larning pedagogik jihatdan kuzatilishi va bilimlarning baholanishi metodi.

Endi har bir metodni alohida ko'rib chiqamiz.

1. Mashg'ulot (dars)larni musiqiy umumlashtiruvchi metodi yetakchi metodlardan biri bo'lib, bolalarni musiqa idroki, mantiqiy badiiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilganidir:

- a) Musiqa rahbari (o'qituvchisi) mashg'ulot (dars)larda hal qilinishi lozim bo'lgan konkret vazifalarni vujudga keltiradi;
- b) Musiqa rahbari (o'qituvchisi) va bola o'zaro hamkorlikda masalani yechadi;
- v) Bolalar tomonidan yakuniy xulosalar chiqariladi.

Oldinga «yugurib o'tish», ya'ni ilgari o'tilgan materialdan foydalanib, bolalarni yangi material o'zlashtirishga tayyorligini sinab ko'rish va bunda oldin egallagan bilimlarga suyanish uchun foydalaniladi.

Emotsional dramaturgiya metodi bilan mashg'ulotlarning mantiqiy yaxlitligiga erishiladi.

Bunda chorak mavzusi asosida mashg'ulotlar rejasi uchun asarlar tanlanadi. Tanlangan mavzular ham maqsadga muvofiq bo'lib, boshlanishi va yakunlanishiga bog'liqdir. Musiqa rahbari mashg'ulotlarni ijrochilik mahorati, so'z ustaligi bilan qiziqarli qilib o'tishi kerak va bolalarni mashg'ulotlarga faol qiziqtirib, mashg'ulotlarning emotsional dramaturgiyasi, ya'ni avjiga erishishi lozim.

Musiqa madaniyati o'qituvchisi maktabda musiqa darslaridan tashqari konsertlar, badiiy kechalar, uchrashuvlar o'tkazishi talab etiladi.

Mashg'ulot (dars)larni pedagogik kuzatilishi va bilimlarni baholash maqsadga qarab bir necha turlarga bo'linadi:

- a) Bolalarni bilish faoliyatini tashkil etuvchi va amalga oshiruvchi turi.
- b) Bilim faoliyatini rag'batlantirish va tanbehlash talablarini qo'yish.

v) O'qish, bilish faoliyatini samaradorligini boshqarish va nazorat qilish. Baholashda shunday ehtiyoqkor bo'lish kerakki, bolalarning kayfiyati tushib ketmasin, mashg'ulotlarga, qo'shiq kuylashga qiziqishi so'nmasin. Rag'batlantirishda esa aksincha. Musiqa rahbari va bola munosabatlari me'yordan chiqib ketmasligi kerak. Balki, rag'batlantirish, guruhda boshqa bolalarga namuna bo'lib xizmat qilsin va ular odobli, aqilli bo'lishga intilsinlar[1].

Xulosa va takliflar. Xulosa tarzida ta'kid o'rinliki, ushbu mummaolar yechimini topish uchun quyidagi nazariy –amaliy va metodik ishlar yuzasidan faoliyat olib borish maqsadga muvofiqdir:

1. Brayl nota alifbosini yaratish.
2. Mavjud Musiqa nazariyasi, Solfedjio, Shashmaqom, Fortepiano, Ansanbil, Orkestr, Xor uchun bir ovoqli va kop ovoqli kuy-qo'shqlarning matnlari va notalarini brayl yozuviga o'girib, alohida kitob shaklida nashr qilish.
3. Ko'zi ojiz o'quvchilarni musiqa va san'at sohasida o'qitish uchun maxsus o'quv dasturlar ishlab chiqish.
4. Brayl doskalarini joriy qilish, Tiflometronom va Tiflotyunerlarni ko'zi ojizlar uchun moslashtirish.
5. Musiqa tiflopedagogikasi metodikasini ishlab chiqish va pedagoglarni bu tizim bo'yicha qayta tayyorlash.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 03.08.2017 dagi O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasi
2. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 22-iyulda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 11-sentabrda ma'qullangan O'RQ-641. 8, 38, 40-moddalari
3. ORQ-641 "Nogironligi bolgan shaxslaening huquqlari to'g'risi". www.lex.uz
4. Loyixa muallifi. "Ko'ngil ko'zi" loyihasi muallifi, Nass-media fondi raisi o'rinbosari Saida Mirziyoyeva. 14:49/23.12.2019. www.xabar.uz
5. Madina Nasretidinova, Dilshod Toshaliyev, & Durdona Raimjon Qizi Murodova (2022). An'anaviy ijrochilik san'atining hozirgi davr muammolari. Scientific progress, 3 (2), 846-850.
6. Madina Nasretidinova, Ismoil Rustamov, & Oybek Karimov (2022). Musiqa san'atining hozirgi kundagi o'rni. Scientific progress, 3 (2), 841-845.